

Cvičení 6.: Výpočet střední hodnoty a rozptylu, bodové a intervalové odhady střední hodnoty a rozptylu

Příklad 1.: Postupně se zkouší spolehlivost čtyř přístrojů. Další se zkouší jen tehdy, když předchozí je spolehlivý. Každý z přístrojů vydrží zkoušku s pravděpodobností 0,8. Náhodná veličina X udává počet zkoušených přístrojů. Vypočtěte střední hodnotu a rozptyl náhodné veličiny X .

Řešení:

X nabývá hodnot 1, 2, 3, 4 a její pravděpodobnostní funkce je:

$$\pi(1) = 0,2,$$

$$\pi(2) = 0,8 \cdot 0,2 = 0,16,$$

$$\pi(3) = 0,8^2 \cdot 0,2 = 0,128,$$

$$\pi(4) = 0,8^3 \cdot 0,2 + 0,84 = 0,512,$$

$$\pi(x) = 0 \text{ jinak}$$

$$E(X) = 1 \cdot 0,2 + 2 \cdot 0,16 + 3 \cdot 0,128 + 4 \cdot 0,512 = 2,952$$

$$D(X) = 1^2 \cdot 0,2 + 2^2 \cdot 0,16 + 3^2 \cdot 0,128 + 4^2 \cdot 0,512 - 2,952^2 = 1,4697$$

Postup ve STATISTICE:

Otevřeme nový datový soubor o dvou proměnných X a četnost a čtyřech případech. Do proměnné X napíšeme 1, 2, 3, 4, do proměnné četnost napíšeme 200, 160, 128, 512.

Statistiky – Základní statistiky/tabulky – Popisné statistiky – OK – zavedeme proměnnou vah četnost – OK - Proměnné X – OK – Detailní výsledky - zaškrtneme Průměr, Rozptyl – Výpočet.

Proměnná	Popisné statistiky (Tabulka1)		
	N platných	Průměr	Rozptyl
X	1000	2,952000	1,471167

Rozptyl však musíme upravit, musíme ho vynásobit číslem 999/1000. Do výstupní tabulky tedy přidáme za proměnnou Rozptyl novou proměnnou a do jejího Dlouhého jména napíšeme $=\sqrt{3 \cdot 999/1000}$

Proměnná	Popisné statistiky (Tabulka1)			
	N platných	Průměr	Rozptyl	NProm
X	1000	2,952000	1,471167	1,469696

Příklad 2. (k samostatnému řešení): Náhodná veličina X udává počet ok při hodu kostkou. Pomocí systému STATISTICA vypočtěte její střední hodnotu a rozptyl.

Výsledek: $E(X) = 3,5$, $D(X) = 2,9167$

Příklad 3.: Ve 12 náhodně vybraných prodejnách ve městě byly zjištěny následující ceny určitého výrobku (v Kč): 102, 99, 106, 103, 96, 98, 100, 105, 103, 98, 104, 107. Těchto 12 hodnot považujeme za realizace náhodného výběru $X_1, \dots, X_{12}$ z rozložení, které má střední hodnotu μ a rozptyl σ^2 . Určete nestranné bodové odhady neznámé střední hodnoty μ a neznámého rozptylu σ^2 .

Výpočet pomocí systému STATISTICA:

Otevřeme nový datový soubor o jedné proměnné (nazveme ji X) a 12 případech. Do proměnné X napíšeme zjištěné ceny.

Výpočet realizace výběrového průměru a výběrového rozptylu:

Statistiky – Základní statistiky/tabulky – Popisné statistiky – OK – Proměnné X – OK – Detailní výsledky – vybereme Průměr a Rozptyl – Výpočet. Dostaneme tabulku:

Popisné statistiky (Tabulka15)		
Proměnná	Průměr	Rozptyl
X	101,7500	12,38636

Příklad 4.: Bylo zkoumáno 9 vzorků půdy s různým obsahem fosforu (veličina X). Hodnoty veličiny Y označují obsah fosforu v obilných klíčcích (po 38 dnech), jež vyrostly na těchto vzorcích půdy.

číslo vzorku	1	2	3	4	5	6	7	8	9
X	1	4	5	9	11	13	23	23	28
Y	64	71	54	81	76	93	77	95	109

Těchto 9 dvojic hodnot považujeme za realizace náhodného výběru $(X_1, Y_1), \dots, (X_9, Y_9)$ z dvourozměrného rozložení s kovariancí σ_{12} a koeficientem korelace ρ . Najděte bodové odhady výběrové kovariance σ_{12} a výběrového koeficientu korelace ρ .

Výpočet pomocí systému STATISTICA:

Otevřeme nový datový soubor o dvou proměnných X a Y 9 případech. Do proměnných X a Y zapíšeme zjištěné hodnoty obsahu fosforu v půdě a v obilných klíčcích.

Výpočet výběrové kovariance: Statistiky – Vícerozměrná regrese – Proměnné – Závisle proměnná Y, nezávisle proměnná X – OK – OK – Residua/předpoklady/předpovědi – Popisné statistiky – Další statistiky – Kovariance. Dostaneme tabulku:

Kovariance (Tabulka18)		
Proměnná	X	Y
X	91,7500	130,0000
Y	130,0000	284,2500

Vidíme, že výběrová kovariance veličin X, Y se realizuje hodnotou 130. (Výběrový rozptyl proměnné X resp. Y nabyly hodnoty 91,75 resp. 284,25.)

Výpočet výběrového koeficientu korelace: V menu Další statistiky vybereme Korelace.

Korelace (Tabulka18)		
Proměnná	X	Y
X	1,000000	0,804989
Y	0,804989	1,000000

Výběrový koeficient korelace veličin X, Y nabyly hodnoty 0,805, tedy mezi veličinami x, Y existuje silná přímá lineární závislost.

Upozornění: Výběrový koeficient korelace lze pomocí systému STATISTICA vypočítat i jiným způsobem: Statistika – Základní statistiky/tabulky – Korelační matice – OK – 1 seznam proměnných – X, Y – OK – Výpočet. Ve výsledné tabulce máme též realizace výběrových průměrů a směrodatných odchylek.

Korelace (Tabulka18)				
Označ. korelace jsou významné na hlad. $p < ,05000$ N=9 (Celé případy vynechány u ChD)				
Proměnná	Průměry	Sm.odch.	X	Y
X	13,00000	9,57862	1,000000	0,804989
Y	80,00000	16,85972	0,804989	1,000000

Vzorce pro meze 100(1- α)% empirického intervalu spolehlivosti pro střední hodnotu μ normálního rozložení při známém rozptylu σ^2 :

$$\text{Oboustranný: } d = m - \frac{\sigma}{\sqrt{n}} u_{1-\alpha/2}, \quad h = m + \frac{\sigma}{\sqrt{n}} u_{1-\alpha/2}.$$

$$\text{Levostranný: } d = m - \frac{\sigma}{\sqrt{n}} u_{1-\alpha}.$$

$$\text{Pravostranný: } h = m + \frac{\sigma}{\sqrt{n}} u_{1-\alpha}.$$

Příklad 5: Při kontrolních zkouškách životnosti 16 žárovek byl stanoven odhad $m = 3000$ h střední hodnoty jejich životnosti. Z dřívějších zkoušek je známo, že životnost žárovky se řídí normálním rozložením se směrodatnou odchylkou $\sigma = 20$ h. Vypočtěte

- 99% empirický interval spolehlivosti pro střední hodnotu životnosti
- 90% levostranný empirický interval spolehlivosti pro střední hodnotu životnosti
- 95% pravostranný empirický interval spolehlivosti pro střední hodnotu životnosti.

Upozornění: Výsledek zaokrouhlete na jedno desetinné místo a vyjádřete v hodinách a minutách.

Řešení:

ad a)

$$d = m - \frac{\sigma}{\sqrt{n}} u_{0,995} = 3000 - \frac{20}{\sqrt{16}} 2,57583 = 2987,1,$$

$$h = m + \frac{\sigma}{\sqrt{n}} u_{0,995} = 3000 + \frac{20}{\sqrt{16}} 2,57583 = 3012,9$$

2987 h a 6 min $< \mu <$ 3012 h a 54 min s pravděpodobností 0,99

Výpočet pomocí systému STATISTICA

Otevřeme nový datový soubor o dvou proměnných d, h a jednom případě.

Do Dlouhého jména proměnné d napíšeme vzorec =3000-20/sqrt(16)*VNormal(0,995;0;1)

Do Dlouhého jména proměnné h napíšeme vzorec =3000+20/sqrt(16)*VNormal(0,995;0;1)

ad b)

$$d = m - \frac{\sigma}{\sqrt{n}} u_{0,9} = 3000 - \frac{20}{\sqrt{16}} 1,28155 = 2993,6$$

2993 h a 36 min $< \mu$ s pravděpodobností 0,9

Výpočet pomocí systému STATISTICA

Otevřeme nový datový soubor o jedné proměnné d a jednom případě.

Do Dlouhého jména proměnné d napíšeme vzorec =3000-20/sqrt(16)*VNormal(0,9;0;1)

ad c)

$$h = m + \frac{\sigma}{\sqrt{n}} u_{0,975} = 3000 + \frac{20}{\sqrt{16}} 1,95996 = 3009,8$$

3009 h a 48 min $> \mu$ s pravděpodobností 0,95

Výpočet pomocí systému STATISTICA

Otevřeme nový datový soubor o jedné proměnné h a jednom případě.

Do Dlouhého jména proměnné h napíšeme vzorec =3000+20/sqrt(16)*VNormal(0,975;0;1)

Užitečný odkaz: na adrese <http://www.prevody-jednotek.cz> je program, s jehož pomocí lze převádět různé fyzikální jednotky, v našem případě hodiny na minuty.

Základní poznatky o testování hypotéz

Předpokládáme, že testujeme nulovou hypotézu $H_0: h(\vartheta) = c$, kde $c \in \mathbb{R}$ buď proti oboustranné alternativě $H_1: h(\vartheta) \neq c$ nebo proti levostranné alternativě $H_1: h(\vartheta) < c$ nebo proti pravostranné alternativě $H_1: h(\vartheta) > c$.

Testování pomocí kritického oboru

Najdeme testovou statistiku $T_0 = T_0(X_1, \dots, X_n)$. Množina všech hodnot, jichž může testová statistika nabýt, se rozpadá na obor nezamítnutí nulové hypotézy (značí se V) a obor zamítnutí nulové hypotézy (značí se W a nazývá se též kritický obor). W a V jsou odděleny kritickými hodnotami (pro danou hladinu významnosti α je lze najít ve statistických tabulkách).

Jestliže číselná realizace t_0 testové statistiky T_0 padne do kritického oboru W , pak nulovou hypotézu zamítáme na hladině významnosti α a znamená to skutečné vyvrácení testované hypotézy. Jestliže t_0 padne do oboru nezamítnutí V , pak jde o pouhé mlčení, které platnost nulové hypotézy jenom připouští.

Stanovení kritického oboru pro danou hladinu významnosti α :

Označme $t_{\min}$ (resp. $t_{\max}$) nejmenší (resp. největší) hodnotu testového kritéria.

Kritický obor v případě oboustranné alternativy má tvar

$W = (t_{\min}, K_{\alpha/2}(T)) \cup (K_{1-\alpha/2}(T), t_{\max})$, kde $K_{\alpha/2}(T)$ a $K_{1-\alpha/2}(T)$ jsou kvantily rozložení, jímž se řídí testové kritérium T_0 , je-li nulová hypotéza pravdivá.

Kritický obor v případě levostranné alternativy má tvar:

$$W = (t_{\min}, K_{\alpha}(T)).$$

Kritický obor v případě pravostranné alternativy má tvar:

$$W = (K_{1-\alpha}(T), t_{\max}).$$

Testování pomocí intervalu spolehlivosti

Sestrojíme $100(1-\alpha)\%$ empirický interval spolehlivosti pro parametrickou funkci $h(\vartheta)$.

Pokryje-li tento interval hodnotu c , pak H_0 nezamítáme na hladině významnosti α , v opačném případě H_0 zamítáme na hladině významnosti α .

Pro test H_0 proti oboustranné alternativě sestrojíme oboustranný interval spolehlivosti.

Pro test H_0 proti levostranné alternativě sestrojíme pravostranný interval spolehlivosti.

Pro test H_0 proti pravostranné alternativě sestrojíme levostranný interval spolehlivosti.

Testování pomocí p-hodnoty

p-hodnota udává nejnížší možnou hladinu významnosti pro zamítnutí nulové hypotézy:

je-li $p \leq \alpha$, pak H_0 zamítáme na hladině významnosti α , je-li $p > \alpha$, pak H_0 nezamítáme na hladině významnosti α .

Způsob výpočtu p-hodnoty:

Pro oboustrannou alternativu $p = 2 \min\{P(T_0 \leq t_0), P(T_0 \geq t_0)\}$.

Pro levostrannou alternativu $p = P(T_0 \leq t_0)$.

Pro pravostrannou alternativu $p = P(T_0 \geq t_0)$.

Příklad 6.: Víme, že výška hochů ve věku 9,5 až 10 let má normální rozložení s neznámou střední hodnotou μ a známým rozptylem $\sigma^2 = 39,112 \text{ cm}^2$. Dětský lékař náhodně vybral 15 hochů uvedeného věku, změřil je a vypočítal realizaci výběrového průměru $m = 139,13 \text{ cm}$. Podle jeho názoru by výška hochů v tomto věku neměla přesáhnout 142 cm s pravděpodobností 0,95. Lze tvrzení lékaře akceptovat?

Řešení: Testujeme $H_0: \mu = 142$ proti $H_1: \mu < 142$ (to je tvrzení lékaře) na hladině významnosti 0,05.

a) Test provedeme pomocí kritického oboru.

Pro úlohy o střední hodnotě normálního rozložení při známém rozptylu používáme pivotovou statistiku $U = \frac{M - \mu}{\frac{\sigma}{\sqrt{n}}} \sim N(0, 1)$. Testová statistika tedy bude $T_0 = \frac{M - c}{\frac{\sigma}{\sqrt{n}}}$ a bude mít rozložení

$N(0, 1)$, pokud je nulová hypotéza pravdivá. Vypočítáme realizaci testové statistiky:

$$t_0 = \frac{139,13 - 142}{\frac{\sqrt{39,112}}{\sqrt{15}}} = -1,7773.$$

Stanovíme kritický obor: $W = (-\infty, u_\alpha) = (-\infty, u_{0,05}) = (-\infty, -u_{0,95}) = (-\infty, -1,6449)$.

Protože $-1,7773 \in W$, H_0 zamítáme na hladině významnosti 0,05. Tvrzení lékaře lze tedy akceptovat s rizikem omylu 5 %.

b) Test provedeme pomocí intervalu spolehlivosti.

Meze $100(1-\alpha)\%$ empirického pravostranného intervalu spolehlivosti pro střední hodnotu μ

při známém rozptylu σ^2 jsou: $(-\infty, h) = (-\infty, m + \frac{\sigma}{\sqrt{n}} u_{1-\alpha})$.

V našem případě dostáváme: $h = 139,13 + \frac{\sqrt{39,112}}{\sqrt{15}} u_{0,95} = 139,13 + \frac{\sqrt{39,112}}{\sqrt{15}} 1,645 = 141,79$.

Protože $142 \notin (-\infty; 141,79)$, H_0 zamítáme na hladině významnosti 0,05.

c) Test provedeme pomocí p-hodnoty

$$p = P(T_0 \leq t_0) = \Phi(-1,7773) = 0,0378$$

Jelikož $0,0378 \leq 0,05$, nulovou hypotézu zamítáme na hladině významnosti 0,05.

Při řešení tohoto příkladu použijeme systém STATISTICA pouze jako inteligentní kalkulačtor.